

Puhetaidosta retoriikkaan, vai oliko se päinvastoin

Tällä kirjoituksella on kaksi keskeistä taustatekijää. Ensinnäkin, retoriikka käsitteenä on selvästikin nostanut päätään. Aivan kuten Kari Palonen (1997, 1-6) on todennut, retoriikka on viimeisen kymmenen vuoden aikana kokenut hämmästyttävän uudelleensyntymisen. Toiseksi, tämän uudelleensyntymisen myötä käsitteelle on tapahtumassa – tai oikeastaan tapahtunut jo – myös täydellinen uudelleentulkinta. Tähän jälkimmäiseen seikkaan liittyvät kysymykset muotoilevat tämän kirjoituksen punaisen langan. Tarkoituksenani on paitsi havainnoida ja tiivistää, myös kriittisesti arvioida millaisia ulottuvuuksia retoriikan käsitteeseen 1990-luvulla näyttää kuuluvan, mikä tälle nykyretoriikalle on ominaista ja millaisia retoriikan lajeja käsite käytännössä sisältää. Pyrin osoittamaan, että yhden retoriikan sijasta tunnemme ainakin kolme retoriikaksi kutsuttavaa suuntausta, jotka jakavat ainoastaan joiltain osin yhteisiä ongelmanasetteluja ja mielenkiinnon kohteita.

Keskeisintä roolia näiden kolmen suuntauksen kehittämisessä näyttelee käsitteäkseen puhe – se, millainen yhteiskunnallinen ja sosiaalinen merkitys puhumiseen vaikuttamisen keinona on annettu. Antiikista keskiaikaan juotuva klassisen retoriikan traditio painotti puhetta retoriikan keskeisimpänä välineenä. Puhe oli oppialueen ensimmäisinä vuosisatoina retoriikan ehdoton primus motor. Kykymme puhua ja pukea ajatuksiimme sanoiksi oli kaiken retorisen toiminnan lähtökohta. Tätä kautta retoriikan tunnetut kiistakysymykset – retoriikan etiikka tai puheen sisällön suhde muotoon – pohdittiin puhumisen ongelmina (Bryant 1965). Kun siis esimerkiksi Korax Syrakusalainen tai Isokrates opettivat poliitikoita tai lainoppineita esiintymään vakuuttavasti ja johdonmukaisesti, kyseessä oli puheen muotoileminen siten, että se olisi mahdollisimman vaikuttava. Muoto sidottiin nimenomaan puheeseen, ei muodon ongelmaksi yleisesti.¹

Näin myös varhaiset kriitikot, tunnetuimpana luonnollisestikin Platon, keskittyivät nimenomaan siihen, miten puhumista ja äänenkäytön tekniikoita – kuten painottamista, tauottamista tai äänenvoimakkuuksien vaihteluja puheen eri osissa – käytettiin hyväksi niin, että tosiasiallinen sisältö sumentui. Tätä kautta muodostuva retorisen kritiikin varhaisin muoto oli nimenomaan puheen kritiikkiä (Thonssen & Baird & Braden 1970). Platon, samoin kuin tässä asiayhteydessä epäilemättä myös Aristoteles, toivat selkeästi esille ne harhauttamisen tai peittelemisen strategiat, joita puhujalla oli mahdollisuus käyttää eri tyyppisissä puhetilanteissa. Puhuja pystyy, kuten niin Platon kuin Aristoteleskin painottavat, käyttämään puheen suomia mahdollisuuksia niin, että puhe koetaan yleisön joukossa joksikin muuksi kuin mitä se asiasisältönsä puolesta on. Tämä näkyy olennaisena teemana niin Gorgias -dialogissa kuin Aristoteleen *Retoriikassakin* (ks. tältä osin etenkin Fossin 1989 Aristotelesta koskevia näkemyksiä).

Tässä mielessä puhe ymmärrettiin jo antiikissa, searlelaista ja austinilaista puheaktiteoriaa tavallaan enteillen, välineelliseksi ja työkalunomaiseksi. Tämä korostui entisestään Roomassa ja Ciceron retoriikassa. Cicero oli aikalaisilleen epäilemättä puhetyyliin ja -tekniikoiden mestari, ja sellaisena puhetaidon historiankirjoitus hänet yleisesti ottaen tuntee. Cicero tunsikin kielen rekisterien, puhenopeuden ja intonaation merkityksen ja osasi hyödyntää näitä käytännössä. Ciceron opeille oli myös käyttöä roomalaisessa päätöksenteossa. Periaatteena oli, että puhujan paatos – Aristoteleen termejä lainaten – näkyy ja kuuluu hänen esiintymissessään. Näin ollen esimerkiksi se, millä äänenpainolla vihollisen nimi mainitaan, millainen tauko nimen maininnan jälkeen pidetään ja millainen katse kuulijoihin luodaan, vaikuttivat keskeisesti siihen, kuinka hyvä puhe oli ja millainen vaikutus sillä saatiin kuulijoissa aikaan.

Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että antiikin retoriikka olisi ymmärrettävissä pelkästään esiintymistaidoksi. Retoriikkaan sisältyi, kuten Haapanen (1996) tuo hyvin esille, käsitys siitä, että puhujalla on tietty yhteisön ja sen ihanteiden hänelle määrittämä asema yhteiskunnassa. Puhuminen oli näin ollen erottamattomasti sidoksissa hyvään kansalaisuuteen, tasavaltalaisuuden päämääriin tai esimerkiksi yhteiskunnalliseen oikeudenmukaisuuteen. Oikeastaan juuri tästä johtuen puheeseen liittyvät pohdinnat pureutuivat niin yksityiskohtaisesti esiintymiseen. Puhe oli vaikuttavan toiminnan keskeisin väline, mistä johtuen sen esittämiseen liittyviin mahdollisuuksiin oli hyvin luontevaa ja ymmärrettävää kiinnittää huomiota. Niin eri luonteisia kuin esimerkiksi Aristoteleen ja Quintilianuksen näkökulmat retoriikasta ovatkin, yhteistä niille on huoli. Retoriikan tarkastelulle oli ominaista huolestua siitä, miten puhetaitoa käytetään.

Siirtyminen antiikista keskiaikaan ei, kenties yllättäen, aiheuta keskeistä muutosta tässä jatkumossa. Retoriikka oli Augustinuksellekin nimenomaan puheen retoriikkaa. Hän oli huolestunut siitä, kykenivätkö papit tuomaan puheellaan julki sen painoarvon ja merkityksellisyden, joka Sanalla oli. Augustinuksesta alkanut kristillinen retoriikka, 1600-luvulta alkaen erityinen homiletiikka, lähti siitä, että kirjoitettu teksti ei vaatinut retoriikkaa, se vain oli (ks. esim. Sariola 1975). Sen sijaan puhumisessa, saarnassa, pitäisi saada julki se mahtipontisuus ja vastaanpanemattomuus, jota julistamisessa vaaditaan (Klemm 1987). Tämä ajatus retoriikasta kulki läpi keskiajan aina 1700-luvulle asti. Retoriikka eli Augustinuksesta 1700-luvun loppuun saakka nimenomaan puheoppina. Tämän yhteydessä tulee painottaa sitä, että esimerkiksi Hugh Blair, Richard Whately ja George Campbell, joita usein pidetään uuden ajan retoriikan pioneereina, olivat pappeja ja heidän peruslähtökohtansa löytyy jo Augustinukselta.

Puheoppi ja klassinen retoriikka

Klassinen retoriikka oli siis sanan täydessä mielessä puheen retoriikkaa, puheoppia. Puheen katsottiin olevan ensisijainen, ja usein myös käytännössä ainoa yhteiskunnallisen vaikuttamisen väline. Vasta 1700-luvulla tapahtuneet muutokset johtivat vähitellen siihen, että kirjoitettu viestintä sivuutti puhutun. Muutos ei kuitenkaan ollut retoriikan kannalta niin yhtäkkinen kuin nykypäivän valossa saattaisi kuvitella. Painopisteen siirtyminen kirjoitetun retoriikkaan ei kumonnut puhuttua. Kirjoitetun retoriikka nojautui useimmissa tapauksissa samaan perusfilosofiaan kuin perinteinen Kreikan ja Rooman retoriikka. Riippumatta siitä, oliko kyseessä kirjoitettu vai puhuttu, retoriikassa pohdittiin tyylin, esittämistavan, muodon ja rakenteen vaikuttavuutta. Kuten esimerkiksi Dixon (1971) on oivallisesti tuonut esille, kirjoitettu ja puhuttu kulkivat tässä mielessä käsi kädessä.

Tämä asetelma oli keskeisiltä osin leimaa-antavaa myös 1800-luvun retoriikalle. Vaikka puheen perinteinen asema järkkäsi ja jossain mielessä ajoittain katosi jopa kokonaan, puheeseen nojautuneet antiikin luokittelut ja tällöin luodut perusjännitteet säilyivät. Retoriikassa oli kyse siitä, millaisin tekniikoin ja strategioin vaikuttamaan tähtäävä henkilö saavuttaa tavoitteensa. Kirjoitetun viestinnän yhteydessä kiinnitettiin erityistä huomiota kirjoitetun tekstin suomiin tyylikeinoinhin kuten anfangeihin tai lauseiden pituuteen. Puheessa puolestaan painotettiin antiikin tavoin äänen sävyjä tai väriä. Retoriikan peruskysymykset, kuten reettorin etiikka, eivät kuitenkaan menettäneet merkitystään eikä suurelle osalle retoriikan keskeisistä kysymyksistä – tyyppiesimerkkinä vaikkapa metaforien tai analogioiden käyttö – ollut suurtakaan merkitystä, käsiteltiin niitä puhutun vai kirjoitetun retoriikan valossa.²

Tässä mielessä antiikin ja klassisen retoriikan puheen perinne siis säilyi. Esimerkiksi Ciceron käsitykset tyylin ja kielen rikkaudesta sopivat kaikkeen retoriikkaan, samoin kuin Quintilianuksen vaatimukset siitä, että sisällön tulee kummata reettorin sydäimestä. Osa etenkin Ciceron ajatuksista joutui väistymään yksinkertaisesti siitä syystä, että hänen esimerkkinsä oli Aristotelen tavoin usein sidottu tiettyihin julkisiin puhetilanteisiin. Esimerkiksi ciceroaanisen huumorin ideaa on vaikea soveltaa ilman sitä tilanteiden tyyppittelyä, jossa huumoria sovelletaan. Tyyppittelyn ulkopuolelta löytyi sen sijaan runsaasti sovellettavaa. Ciceron esille tuomat ajatukset siitä, että retoriikassa on kyse koulutuksesta, yleissivistyksestä ja kyvystä ymmärtää ihmisluonnetta, sopivat erinomaisesti 1800-luvulla virinneeseen kasvatustieteelliseen ideologiaan. Retoriikan klassikkojen oli luonnollista katsoa puolustavan niitä demokratiaa painottavia kasvatustieteellisiä periaatteita, jotka 1800-luvulla nousivat Pestalozzin, Herbartin, Millin, Benthamin tai Spencerin myötä keskustelunaiheiksi (ks. esim. Hirsjärvi 1985).

Myös retoriikkaan alusta alkaen kiinteästi kuulunut harjoittelun, palautteen ja uudelleenharjoittelun periaate säilyi. Esimerkiksi Cicero keskittyi puheen harjoittamiseen, koska se oli vallitseva vallan käytön muoto keisariajan Roomassa. Harjoittelemisen ja uudelleenharjoittelemisen periaate otettiin lähes sellaisenaan myös kirjoitetun retoriikan johtotähdiksi. Näin esimerkiksi Ciceron, Quintilianuksen, Aristoteleen, Platonin ja jopa Isokrateen harjoittelua ja harjoittelun kautta oppimista koskevat näkemykset säilyttivät painoarvonsa. Siinä missä vielä 1600-luvulla retoriikan opiskelijat tekivät periaatteessa samoja yleisöpuheharjoituksia kuin antiikin oppi-isänsä, 1700- ja 1800-luvuilla harjoittelu suunnattiin kirjoitukseen. Antiikissa Isokrateen opiskelijoiden piti oppia laatimaan rakenteellisessa ja tyyllillisessä mielessä hyvä puhe, 1700-luvulla tehtäväksi muodostui hyvän kirjoituksen laatiminen. Tavoitteet olivat kuitenkin samat: esteettisen, selkeän ja rakenteellisessa mielessä kantavan kokonaisuuden laatiminen.

1900-luku ja klassisen retoriikan häviäminen

1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun aikana klassisen retoriikan juonne vähitellen katkesi. Se, mitä oli totuttu pitämään retoriikkana, lakkasi uusien oppiaineiden – esimerkiksi Yhdysvalloissa sellaisten kuin *oratory*, *elocution* tai *english* – myötä käytännössä olemasta (Cohen 1994). Euroopassa, etenkin vahvaa retorista perinnettä edustaneessa Saksassa, kehitys oli samansuuntaista. Yhdysvalloissa kehityskaari kiteytyi 1900-luvun ensi vuosikymmenten aikana siten, että puheviestinnästä (*speech communication*) muodostui eräänlainen sateenvarjo, joka sitoi puheen eri osa-alueet yhden käsitteen alle. Kuten Keskinen (1998) tuo selkeästi esille, Saksassa on havaittavissa saman tyyppinen sateenvarjomaisuus. Saksassa yhteiseksi nimittäjäksi muodostui *Sprechkunde*.

Uudet oppiaineet eivät kuitenkaan olleet retoriikkaa. Vaikka niin *speech communication* kuin *Sprechkunde*kin olivat – ja ovat – puhealoja sanan täydessä merkityksessä, ne eivät nojautuneet klassisiin ohjeisiin. Tässä mielessä retoriikka todellakin siis katosi. Syitä perinteen katoamiseen ei tarvitse hakea kaukaa. Keskeistä on, että 1900-luvulle tultaessa perinteiseen retoriikkaan kuuluneet ohjeet, säännöt ja normit koettiin aikansa eläneiksi ja kuluneiksi. 1900-luku oli retoriikan historiassa uuden ajan ja uuden koulutusjärjestelmän kynnyksellä, jossa esimerkiksi ulko-opin säännöt tai kielikuvien harjoittelu näyttävät armottoman vanhanaikaisina.³ Merkittävää osaa näyttelivät myös yhteiskuntafilosofian kehittyminen ja luonnontieteellisen ajattelutavan mukanaan tuoma ihmisten maailmankuvan tieteellistyminen. Siinä missä vielä 1700-lukukin oli siinä mielessä klassiselle retoriikalle kulta-aikaa, että yhteiskunnallinen edistys yhdistettiin johtajien ja hallitsijoiden puolimystisiin kykyihin ja taitoihin ohjata kansaa, 1800-luvun yhteiskuntatiede kyseenalaisti yksinvaltiuden ja vallanjaon periaatteet (ks. esim. Berndtson 1992, 50-56). 1800-luvun loppuun mennessä kriittinen yhteiskuntafilosofia kiinnostui yhteiskunnasta ja yhteisöistä kokonaisuutena, ei niinkään niiden karismaattisista ja retorilta taidoiltaan kyvykkäistä tai kyvyttömistä johtajista. Toisin sanoen, jo antiikista juontuva 'hyvän puhujan myytti' lakkasi olemasta yhteiskuntafilosofisesti mielenkiintoinen kysymys.⁴

Retoriikka jäi tämän käänteen jälkeen elämään kolmelle osa-alueelle. Siitä tuli osa klassista filologiaa, jolloin sitä opiskeltiin osana antiikin kieliä ja niiden historiaa. Toisaalta retoriikka tuli yllä esitetyllä tavalla osaksi puheen opettamisen eri suuntauksia, kuten lausuntaa, puheoppia tai puheviestintää. Kolmanneksi retoriikasta tuli vähitellen osa yhteiskuntafilosofiaa, yhteiskunnan eri tasojen ja tahojen argumentaation teoriaa. Retoriikkaa pohdittiin, esimerkiksi Arendtin (1958) myöhemmin erinomaisesti artikuloimalla tavalla, osana toimivaa ihmistä tai Burken (1931) esittämällä tavalla osana ihmisen ajattelua ja symbolien käyttöä (ks. myös Summa 1996). Tätä kautta retoriikka kosketti oikeastaan kaikkea yhteisöllistä, sosiaalista ja kulttuurista toimintaa.

Samalla kävi ilmeiseksi, että retoriikka jakautui selkeästi käytännölliseen ja teoreettiseen haaraan. Käytännön retoriikkaa edustivat ennen kaikkea puheopille läheiset oppiaineet, joiden tavoitteena oli etsiä retoriikasta vaikuttavan puhumisen kannalta hyödyllinen anti. Tiukimmassa ääripäässään, carnegielaaisessa 'kuinka saat ystäviä menestystä ja vaikutusvaltaa' -näkökulmassa, tämä johti kaiken teoreettisen sivuuttamiseen. Toisaalla yhteiskuntateoreettinen lähestymistapa muokkasi alaa teoreettiseksi ja metodologisessa mielessä toimivaksi tieteenalaksi. Retoriikka alettiin yhdistää esimerkiksi foucault'laisen filosofian kautta (ks. Foss & Foss & Trapp 1991; Nelson & Megill & McCloskey 1987) yhteiskunnallisen vallankäytön ongelmiin ja Burken kautta tapaamme ymmärtää meitä ympäröivän sosiaalisen maailman symboleita. Näiden kahden ääripään välissä kulki filologian suhteellisen konventionaalinen käsitys retoriikasta oppiaineena, jonka

kukoistuskausi oli nimenomaan antiikissa ja jota käsiteltiin ennemminkin historiallisena kuin omaan aikaan kiinnittyneenä kysymyksenä.

Jako käytännöllisen ja teoreettisen välillä on karkea, mutta hyödyllinen pyrittäessä ymmärtämään 1900-luvun retoriikkaa. Olennaista on, että käytännössä kaikki 1900-luvun uuden retoriikan (new rhetoric) tai retorisen käänteen (rhetorical turn) laatijoista ovat nimenomaan teoreettisen ulottuvuuden kirjoittajia. Vaikka esimerkiksi Jürgen Habermas tai Richard Rorty kirjoittavat tuotannossaan puhumisesta, heidän retoriikallaan ei ole mitään tekemistä puhetaidon kanssa ja vaikka Perelman pohtii laajalti antiikin retoriikan piirteitä, hän ei tosiasiallisesti sano paljonkaan siitä, miten puhe laaditaan (ks. esim. McGee & Lyne 1987; Perelman 1996). Perelman ei anna normeja tai sääntöjä, joita puhuja voisi seurata puhetta rakentaessaan. Ero erilaisiin puhetaidon ja -viestinnän perusteoksiin on silmiinpistävä. 'Näin pidät puheen' -tyyppinen kirjallisuus kiinnittää huomionsa nimenomaan siihen, miten puhe laaditaan, mutta ei taas vastaavasti juuri lainkaan yhteiskunnallisen vallankäytön tai epätasa-arvon ongelmiin.⁵

Uusi retoriikka

Edellä kirjoitettu tuo esille sen, että viime vuosina laajalti pohdittu 'uusi retoriikka' on siis nimenomaan käsitteen teoreettisen ulottuvuuden ilmiö. Uusi retoriikka on osuva nimitys siinä mielessä, että kyseessä on nimenomaan jotain uutta. Uusi retoriikka, siinä mielessä kuin sitä tarkastellaan Kenneth Burken, Jürgen Habermasin, Stephen Toulminin, Chaim Perelmanin tai vaikkapa Kari Palosen näkökulmasta, keskittyy retoriikassa vain ja ainostaan siihen, millainen vaikutus jollain retoriseksi katsottavalla ilmiöllä on. Toisin sanoen, uudelle retoriikalle näyttää olevan tunnusomaista se, että klassiset retoriset prosessit – kuten Baconin *FEC*-malli tai roomalainen *exordium - narratio - confirmatio - confutatio - peroratio* (Nash 1991) – on jätetty menneille vuosisadoille. Keskeistä on, mitä yhteisöissä ja yhteiskunnassa tapahtuu retorisen toiminnan seurauksena, olkoon tämä toiminta rakenteeltaan tai sisällöltään millaista hyvänsä.

Vaikutuskeskeisyys näkyy esimerkiksi yllä mainittujen kirjoittajien tapauksessa kuitenkin hyvin eri tavoin. Esimerkiksi Burke on keskittynyt siihen, miten ihmiselle ominainen tapa käyttää symboleja vaikuttaa siihen, millaiseksi elämämme ja sosiaalisen olemassaolon mahdollisuudet ymmärrämme. Toulmin tarkastelee argumentatiivisen toiminnan 'anatomiaa'; millaisista osatekijöistä käyttämämme tieteelliset, yhteisölliset tai sosiaaliset argumentit koostuvat. Perelmanin mielenkiinnon kohteena ovat olleet erityisesti retoriikan oikeudenmukaisuuteen ja esimerkiksi lainsäädännössä käytettävään argumentaatioon liittyvät kysymykset. Palosen viime aikaiset analyysit on sijoitettavissa uuden retoriikan myötä muotoutuneeseen, niin teoreettisessa kuin metodologisessakin mielessä suhteellisen epäsystemaattiseen välimaastoon, jossa hyödynnetään yllä mainittujen keskeisten vaikuttajien ajatuksia ja näkökulmia hyvin eri tavoin.

Kaikesta moninaisuudestaan huolimatta uudelle retoriikalle on kuitenkin ominaista, että sen piirissä ei juurikaan – joitain poikkeuksia lukuunottamatta – pohdita sitä, miten yhteiskunnallisen ja yhteisöllisen elämän retorisoituminen käytännössä tapahtuu. Tarkoitan tässä yhteydessä 'käytäntöä' sanan siis kaikkein käytännöllisimmässä merkityksessään: miten esiintyjä käyttää käytännön puhetilanteessa hyväkseen vaikkapa hymyä, äänenpainoja tai tauotusta. Uusi retoriikka on onnistunut julkilausumaan sen eittämättömän tosiasian, että kaikki yhteiskunnallinen, poliittinen ja yhteisöllinen elämä on retorista ja että kyse ei ole pelkästään retorisista teoista vaan retorisesta ajattelusta, kaiken sosiaalisen ja yhteisöllisen olemassaolon retorisoitumisesta. Sen sijaan uusi retoriikka on sivuuttanut, tai oikeastaan leimannut älyllisessä mielessä turhanpäiväiseksi, käsitykset siitä, miten

retorisointi käytännön aristotelisen puhetaidon tarkoittamassa mielessä tapahtuu. Se, mitä reettori tekee, mitä hän yleisölleen sanoo ja miten hän asiansa ilmaisee, on jätetty tietoisesti teoretisoimatta ja 'uuden ulkopuolelle', koska siinä 'ei ole mitään uutta' tai koska se on 'intellektuaalisessa mielessä' tyhjää.

Tämä ajatuskulkua on epäilemättä mielekäs tapa hahmottaa uuden ja vanhan retoriikan välinen jännite. Tästä syystä esimerkiksi Toulmin on ymmärrettävästi suhtautunut epäillen tai ainakin ihmetellen puheviestinnän tutkijoiden – esimerkiksi McCroskeyn (1965) – pyrkimykseen käyttää hänen näkökulmaansa hyväksi käytännön puheviestinnän opetuksessa (ks. myös Foss & Foss & Trapp 1991, 89-114). Toulminin näkökulmasta klassinen, käytäntöpainotteinen aristotelis-ciceroaaninen retoriikka ei ole kokenut käännettä mihinkään. Hän on tässä epäilemättä oikeassa. Kuten esimerkiksi Nash (1989, 1-28) tuo proosallisessa teoksessaan oivallisesti esille, paratiisissamme asustaneen Raamatun käärmeen taito puhua Eeva syömään omena kielletystä puusta on kovin lähellä autokauppiaitten retoriikkaa. Seuraten Nashin (1989, 6) käsitteitä, retoriikan traditionaaliset säännöt ovat vuosituhansien saatossa muuttuneet hyvin vähän jos lainkaan. Tässä mielessä uuden retoriikan yhteydessä ei ole järkeä puhua samaan hengenvetoon vanhasta.

Uuden retoriikan muotoutuminen ei ole kuitenkaan tarkoittanut sitä, että klassinen retoriikka ja sen opit olisivat jollakin tapaa tuomittuja kuolemaan. Tämän on Nash tuonut teoksessaan ansiokkaasti esille, ja siihen Toulminin (1983, 394-396) näyttää myöhemmin viittaavan. Fataalin ajatuksen isänä voidaan epäilemättä pitää I.A. Richardsia (1936). Yhtä kohtalomaisesti kuin viestinnän historian tunnettu oppi-isä Bernard Berelson totesi 1940-luvulla viestinnän oppiaineena katoavan muutamassa vuodessa, Richards esitti, että retoriikka on 1900-luvulle tultaessa tiensä päässä. Richardsin mukaan retoriikalla ei ole klassisessa muodossaan tulevaisuutta, koska klassinen retoriikka ei pysty kuvaamaan ja ymmärtämään 1900-luvun sosiaalista maailmaa.

Toisin kuin Berelsonin tapauksessa, Richardsin skenaariolle voidaan toki nähdä perusteita. 1900-luvulle tultaessa retoriikka todella siinä muodossa kuin sitä vielä 1800-luvulla harjoitettiin, vähitellen hävisi, kuten jo edellä osoitettiin. Katoaminen tapahtui esimerkiksi koulujärjestelmässä uuden koulutusfilosofian myötä hyvinkin laajalla rintamalla (Keskinen 1995a). Puuttumatta tässä yhteydessä tarkemmin 1900-luvun käännteisiin, voidaan tiivistää, että viimeistään toinen maailmansota ja saksalaisen retoriikan räikeä yhteiskunnallinen hyväksikäyttö johtivat Euroopassa oppiaineen hyljeksintään ja katoamiseen. Yhdysvalloissa kehitys johti siihen, että retoriikka pirstaloitui eri oppiaineisiin ja lakkasi siinä mielessä olemasta. Kummassakin tapauksessa lopputulos oli sama: 1950-luvulle tultaessa retoriikkaan perehdyttiin ensisijaisesti historiallisesti mielenkiintoisena, mutta käytäntöä koskettamattomana oppiaineena.

Tämä hahmotelma on kuitenkin mustavalkoinen ja liittyy käsittäkseni siihen, että retoriikka nimenä ja käsitteenä poistui käytöstä. Puhumisen taitoihin ja strategioihin liittyvä pohdinta ei kuitenkaan kadonnut. Maailmansodan jälkeen mielenkiinto puheen hyväksikäyttöä kohtaan ymmärrettävästi päinvastoin lisääntyi. Niin 1940- kuin 50-luvullakin kirjoitettiin – etenkin Yhdysvalloissa – huomattava määrä klassisen retoriikan kysymyksiä tarkastelevia tutkimuksia (kuten Bitzer 1959; Black 1958; Bryant 1950; Murray 1944; Parrish 1947). Näissä oli, kuten Cohen (1994) tuo esille, usein ja yllättäenkin myös retoriikan käytäntöä koskeva ulottuvuus. Esimerkiksi propagandan ja vaikuttamisen teoksissa, samoin kuin kaikissa argumentaatiota käsittelevissä töissä, kiinnitettiin suurta huomiota retoriikkaan, erityisesti Aristoteleeseen ja Platoniin (ks. esim. Hunt 1951 ja 1955; Johnstone 1959). Klassinen retoriikka ja puhumisen taitojen problematisointi eivät näin ollen lopullisesti kadonneet mihinkään, vaikka ne lakkasivatkin olemasta uuden retoriikan näkökulmasta katsoen mielenkiintoisia.

Puhetaidon ja 1900-luvun retoriikan vastakkainasettelussa on jälleen avain-

asemassa Richards. Jako klassisen ja uuden retoriikan välillä näyttäytyi ja näyttäytyy mustavalkoisena, koska Richards esitti sen sellaisena. Jo retorisen käänteen alkuvaiheissa kiinnitettiin huomiota siihen (Hochmuth 1958), että Richards ei ollut kiinnostunut oraalista kulttuurista sellaisena kuin se nykyään esimerkiksi Ongin hahmottelemana ymmärretään (Meyrowitz 1994). Richards oli ennen kaikkea merkkiteoreetikko, ja hänen ajattelunsa retoriikasta ja kielestä nojautui yhdessä Ogdenin kanssa kirjoittamaansa kuuluisaan *The meaning of meaning* -teokseen. Richardsin perusfilosofia oli, että retoriikka perustui yksityiskohtaiseen sisällön analyysiin sekä symbolien ja merkkien selittämiseen. Retoriikan hyöty oli siinä, että sen avulla pystyttiin ennaltaehkäisemään ja selittämään väärinymmärryksiä ihmisten välillä.

Richardsin suhtautumista varsinaiseen puhetautoon voidaan pitää, Quentin Skinnerin (1996) viime vuosina esille nostaman teeman mukaan, likimain hobbeslaisena. Klassinen retoriikka oli Richardsille vanhan yhteiskuntajärjestelmän provokatiivista ja agitoivaa vallankäyttöä, uusi retoriikka sen sijaan pyrki tulkitsemaan ja ymmärtämään, mistä sosiaalisen kanssakäymisen vaikeudet ja esteet juontuvat. Tämä ajatus löysi helposti pohjaa 1940-luvun ympäristössä. Retoriikka puhetaidon ominaisuudessa oli se metaforien ja trooppien varaan laskeva vallan käytön tekniikka, millaiseksi Hobbes sen oli kuvaillut. Uusi retoriikka oli uuden ajan mahdollistama työkalu, keino päästä retoriikan ja propagandan moraalitoman ja vallanhaluisen käytön tuolle puolen.

1990-luvulle tultaessa

Edellä kirjoitetun voi tiivistää: Uuden retoriikan myötä retoriikka lakkasi olemasta puhetautoa. Uusi retoriikka antoi retoriikalle entistä kiehtovamman sisällön,

kun retoriikan helposti mielleltävissä oleva käytännön puoli - puhumisen ja esiintymisen harjoitukset - menettivät Richardsin myötä arvonsa. Suuren yleisön silmin asia voidaan tiivistää siten, että retoriikasta tuli 1900-luvun myötä hankalasti ymmärrettävää strukturalismille ja semiotiikalle läheistä symbolien ja merkkien tiedettä, siinä missä se vielä 1800-luvulla oli tavallisen kansankin ymmärrettävissä ja jopa ulottuvilla olevaa harjoittelukeskeistä, omakohtaiseen oppimiseen perustuvaa toimintaa.

Retoriikan käänne merkitsi Yhdysvalloissa sitä, että puhetauto siirtyi osaksi uutta oppiainetta, puheviestintää. Puheviestintä, joka sittemmin on oppiaineena vakiinnuttanut asemansa Suomessakin, sisällytti itseensä retoriikasta hylätyn osan kaikkine väittely-, argumentaatio-, esiintymis- ja esitelmänpitoharjoituksineen. Ja samalla puheviestintä jätti retoriikan historian sekä siihen kuuluvat kriittiset teoriat, luokittelut ja oppimismetodit taka-alalle. Esimerkiksi Keskinen (1995b) on hieman provosoivasti puhunutkin tässä yhteydessä puheviestinnän syvällisyyden puutteesta. Puheviestinnän juuret eivät olleet retoriikassa, vaikka harjoitusten periaatteita ja metodeja sieltä haettiin, vaan klassisessa äidinkielen opetuksessa, joten harjoitusten tavoitteet eivät olleet retoriikan määräämiä vaan äidinkielen pedagogiikasta juontuvia.⁶

Nykyretoriikka jakautuu näin ollen ainakin kolmeen leiriin. Uusi retoriikka edustaa 1900-luvulla syntyneitä uutta tieteenalaa, jolle on ominaista yhteiskunnallisen vallan, merkkijärjestelmiin sisältyvien ristiriitojen, yhteiskunnallisen vieraantumisen tai esimerkiksi demokratian kysymysten pohtiminen. Puheviestintä jatkaa – ainakin tällä hetkellä – käytännön puhumisen perinteitä tarkastellen esimerkiksi esiintymistaidon, puheen sujuvuuden tai argumentoinnin selkeyden ja johdonmukaisuuden kriteereitä. Kolmas suuntaus, johon olen aiemmin vain viitannut klassisen filologian yhteydessä, on kuitenkin nostamassa päätään tavalla,

joka on selkeästi Richardsin ennako-oletusten vastainen. Retoriikan viime aikaisen kehityksen valossa näyttäisi nimittäin siltä, että ala on ainakin joiltain osin palaamassa juurilleen. Nykyoraalinen kulttuuri ja siihen liittyvä politiikan retori-soituminen mediakulttuuriin liittyvine tulkintoineen – joihin tänä jälkireagani-laisena aikana jatkuvasti törmätään – johtavat väistämättä antiikkiin.

Oraalisen kulttuurin painoarvo näkyy erinomaisen hyvin viimeisen vuosikymmenen aikana tehdyissä retoriikan tutkimuksissa. Esimerkiksi Johannesson (1990) lähtee siitä, että itse asiassa 'uusin retoriikka' on paluuta yksilöiden esiintymistaitojen ja mediapuheen analyysiin. Tapa, jolla Johannesson analysoi Reagania tai Olof Palmea on suoraan yhteydessä jo antiikissa esitettyihin analyysita-poihin – aivan kuten Johannesson (1990, 188-220) tuo itsekin monissa kohdin esille. Tässä mielessä retoriikka näyttää suuntautuvan mediaesiintymisen suun-taan. Esille on nostettu kysymykset siitä, mitä klassinen retoriikka yleisesti ottaen tarjoaa nykyisen mediaretoriikan aikana ja miten esimerkiksi Ciceron ja Quinti-lianuksen tai toisaalta Aristoteleen ja Platonin hahmottelemat lähtökohdat so-pivat 1990-luvun julkisuuteen ja median vaikutusmahdollisuuksiin.

Voidaan väittää, tosin ylimalkaisesti, että klassinen retoriikka kuvaa joitain aikamme mediaesiintymisen piirteitä ja ongelmia yllättävänkin hyvin. Esimerkik-si Ciceron pohtiminen johtaa väistämättä kriittiseen kysymykseen siitä, ovatko tämän hetken poliittisesta vallasta vastaavat niitä, jotka osaavat pukea kansan ajatukset niiksi sanoiksi, jotka kaikki haluaisivat sanoa mutta joihin meillä ei löy-dy tietoa ja näkemystä. Täyttävätkö poliitikot ne kriteerit, joita voimme Platonin ja Quintilianuksen pohjalta 'yhteisen hyvän' vaatimusta vasten asettaa? Asetel-ma voidaan myös kääntää toisinpäin: mitä sellaista mediaesiintymiseen liittyä, mitä ei käsiteltäisi klassisessa retoriikassa. Esiintyjän vastuu, sellaisena kuin Cice-ro ja Quintilianus teemaa käsittelevät, on painoarvoltaan täysin vastaavassa ase-massa kuin antiikissa. Perinteiset anaforat, epistroopit, kliimaksit, symplokeet, parisonit, isokolonit, kiasmukset, oksymoronit, epizeuxikset, epanaleipsikset ja polypotonit ovat löydettävissä ja kritisoidavissa aivan kuten Brutuksen aikoina.

Retoriikka, klassisessa muodossaan, on monissa tapauksissa jäänyt uuden re-toriikan näkökulman ja tuotivirtauksen alle. Klassinen retoriikka on kuitenkin muutakin kuin pelkästään greco-romaanisen kulttuurin ja yleissivistyksen tunte-musta. Antiikin tarjoama anti paitsi täydentää esimerkiksi retorisen kritiikin yh-teydessä tehtävää analyysiä, useissa kohdin myös – niin hankala kuin tämä sana onkin – syventää kritiikkiä. Tämä on näkynyt erinomaisella tavalla niin kutsutus-sa neoaristotelisessä retoriikan tutkimuksessa (Foss 1989). Neoaristotelinen tut-kimus on osoittanut paitsi sen, että retoriikan eri traditiot voivat elää mielek-käästi rinta rinnan, myös sen, että klassisen retoriikan tarjoamat peruslähtökoh-dat eivät välttämättä ole vanhentuneet, vaikka ne edellyttävätkin aikalaiskritiik-kiä ja tiettyä tulkitsevaa otetta taustakseen.

Viitteet

- 1 Klassisen retoriikan tarkastelu perustuu tässä pääasiallisesti Crockerin ja Carmackin (1965) toimittaman teoksen *Readings in rhetoric* (Springfield: Thomas) varaan. Kyseisen teoksen lisäksi, niiltä osin kuin muuta ei mainita, seuraavissa kappaleissa on käytetty hyväksi eritoten Kennedyn (1963) ansiokasta teosta *The art of persuasion on Greece* (Princeton: University Press).
- 2 Pidän tässä yhteydessä erityisen hedelmällisenä Cohenin (1994) teosta *The history of speech communica-tion* (Annadale: SCA). Vaikka Cohen aloittaa tarkastelunsa vasta 1900-luvulta, hän tuo edelliseltä vuosisa-dalta esille mielenkiintoisella tavalla ne keskeiset kysymykset, joihin 1800-luvun retoriikassa pyrittiin vastaa-maan.

- 3 Tässä yhteydessä tulee painottaa - etenkin Yhdysvaltojen osalta - pragmatiikan merkitystä 1900-luvun taitteessa; kasvatuksen ja koulutuksen osalta erityisen merkityksellisenä voidaan pitää Deweyn roolia.
- 4 Kuten Berndtson (1992, 51) tuo esille, retorikan ja yhteiskuntatieteen suhde oli vielä 1600-luvulla hyvinkin mielenkiintoinen. Esimerkiksi Ruotsissa ja Hollannissa politiikan tutkimus kuului retorikan professuureihin.
- 5 Tästä on oivallisia esimerkkejä aivan viime vuosilta saakka. Esimerkiksi Phillipsin (1994) laajalti niin englannin- kuin jo suomenkielisenäkin luettu Nouse ja pidä puhe (Helsinki: Tietosanoma) antaa runsaasti ohjeita puheen pitämisestä. Keskeistä on, että tämän tyyppiset kirjat ovat nimenomaan oppaita. Ne kehottavat hymyilemään, käyttämään huumoria ja opastavat valmistautumisessa sekä kertovat esimerkiksi siitä, miten vähentää esiintymisiä kohtaan tuntemaamme pelkoa. Lajityyppiin ei kuulu Perelmanilainen pohdinta käsitte-erotteluista, kvasilogiikasta tai todellisuuden rakentumisesta.
- 6 Puheviestintä ja retorikka ovat aika ajoin 1900-luvun kuluessa kohdanneet toisensa, aivan kuten esimerkiksi Keskinenkin (1995b) on tuonut esille, mutta yhteys ei ole missään vaiheessa ollut kovin kiinteä. Retorikan osuus puheviestinnässä on ollut pääasiallisesti yleissivistävä ja alan historiaa kartoittava. Näin ollen esimerkiksi puheviestinnän opiskelijat niin Suomessa kuin Yhdysvalloissakin tuntevat klassisen retorikan ja sen lähtökohdat vain välttävästi. Puheviestintä ei siis tässä mielessä edusta jatkumoa retorikiin 2000 vuotta vanhalle traditiolle, kuten joskus kuulee väitettävän, vaan lähtee ennemminkin liikkeelle omista, suhteellisen empiriisiin - etten sanoisi empiristisiin - periaatteisiin nojautuvasta lähestymistavastaan.

Kirjallisuus

- Arendt, Hannah (1958)
The human condition. Chicago: University Press
- Aristoteles (1997)
Retoriikka. Helsinki: Gaudeamus
- Berndtson, Erkki (1992)
Politiikka tieteenä. Helsinki: VAPK-kustannus
- Bitzer, Lloyd (1959)
Aristotle's enthymeme revisited. Quarterly journal of speech 45(1959):4
- Black, Edwin (1958)
Plato's view of rhetoric. Quarterly journal of speech 44(1958):3
- Brooks, Cleanth & Warren, Robert (1949)
Modern rhetoric. New York: Harcourt & Brace
- Bryant, Donald (1950)
Aspects of rhetorical tradition. Quarterly journal of speech 36(1950):1
- Bryant, Donald (1965)
Rhetoric: Its functions and its scope. Teoksessa Natanson, Maurice & Johnstone, Henry (eds.): Philosophy, rhetoric and argumentation. University Park: Pennsylvania state university press
- Burke, Kenneth (1931)
Counter-statement. New York: Harcourt-Brace
- Cohen, Herman (1994)
The history of speech communication: The emergence of a discipline 1914-1945. Annandale: SCA
- Dixon, Peter (1971)
Rhetoric - The critical idiom. London: Methuen
- Duhamel, P. Albert (1965)
The function of rhetoric as effective expression. Teoksessa Natanson, Maurice & Johnstone, Henry (eds.): Philosophy, rhetoric and argumentation. University Park: Pennsylvania state university press
- Foss, Sonja (1989)
Rhetorical criticism. Prospect Heights: Waveland
- Foss, Sonja & Foss, Karen & Trapp, Robert (1991)
Contemporary perspectives on rhetoric. Prospect Height: Waveland
- Haapanen, Pirkko (1996)
Roomalaisten korkein taito - johdanto antiikin retoriikkaan. Teoksessa Palonen, Kari & Summa, Hilka (toim.): Pelkkää retoriikkaa. Tampere: Vastapaino
- Hirsjärvi, Sirkka (1985)
Johdatus kasvatustieteen filosofiaan. Helsinki: Kirjayhtymä
- Hochmuth, Marie (1958)
I.A. Richards and the 'new rhetoric'. Quarterly journal of speech 44(1958): 1
- Howell, Wilbur (1956)
Logic and rhetoric in England, 1500-1700. Princeton: University Press
- Hunt, Everett (1951)
Ancient rhetoric and modern propaganda. Quarterly journal of speech 37(1951): 2
- Johannesson, Kurt (1990)
Retorik eller konsten att övertyga. Stockholm: Norstedts
- Johnstone, Henry (1959)
Philosophy and argument. University Park: Princeton University Press

- Keskinen, Riku (1995)a.
Puhetaidon traditiot Suomessa. Teoksessa Valo, Maarit (toim.): Haasteita puheviestinnän opetukseen. Jyväskylä: Viestintätieteiden laitoksen julkaisuja nro. 14
- Keskinen, Riku (1995)b.
Ajatuksia suomalaisesta puheviestinnästä ja retoriikan humanistisesta traditiosta. Teoksessa Takala, Eeva & Gerlander, Maija (toim.): Polkuja puheviestintään. Jyväskylä: Avoimen yliopiston julkaisuja nro. 3
- Keskinen, Riku (1998)
Suomalaisen puhetaidon kirjallisuuden lähtökohdat. Jyväskylä: Lisensiaatintutkielma puheviestinnän alalta
- Klemm, David (1987)
The rhetoric of theological argument. Teoksessa Nelson, John & Megill, Allan & McCloskey, Donald (eds.): The rhetoric of the human sciences. Madison: The University of Wisconsin Press.
- McCroskey, James (1965)
Toulmin and the basic course. *Speech Teacher* 14(1965):2
- McGee, Michael & Lyne, John (1987)
What are nice folks like you doing in a place like this? Some entailments of treating knowledge claims rhetorically. Teoksessa Nelson, John & Megill, Allan & McCloskey, Donald (eds.): The rhetoric of the human sciences. Madison: The University of Wisconsin Press.
- Meyrowitz, Joshua (1994)
Medium theory. Teoksessa Crowley, David & Mitchell, David (toim.): Communication theory today. Cornwall: Polity Press
- Murray, Elwood (1944)
The semantics of rhetoric. *Quarterly journal of speech* 30(1944): 1
- Nash, Walter (1989)
Rhetoric. Southampton: Basil Blackwell
- Nelson, John & Megill, Allan & McCloskey, Donald (1987)
Rhetoric of inquiry. Teoksessa Nelson, John & Megill, Allan & McCloskey, Donald (eds.): The rhetoric of the human sciences. Madison: The University of Wisconsin Press.
- Palonen, Kari (1997)
Kootut retoriikat. Jyväskylä: SoPhi
- Parrish, W.M. (1947)
The tradition of rhetoric. *Quarterly journal of speech* 33(1947):4
- Richards, I.A. (1936)
The philosophy of rhetoric. New York: Oxford university press
- Sariola, Yrjö (1975)
Johdatus homilettiikkaan. Helsinki: Gaudeamus
- Skinner, Quentin (1996)
Reason and rhetoric in the philosophy of Hobbes. Cambridge: CUP
- Summa, Hilikka (1996)
Kolme näkökulmaa uuteen retoriikkaan. Teoksessa Palonen, Kari & Summa, Hilikka (toim.): Pelkkää retoriikkaa. Tampere: Vastapaino
- Thonssen, Lester & Baird, A. Craig & Braden, Waldo (1970)
Speech criticism. New York: Ronald
- Touimin, Stephen (1983)
Logic and the criticism of arguments. Teoksessa Golden, James & Berquist, Goodwin & Coleman, William (eds.): The rhetoric of western thought. Dubuque: Kendall-Hunt
- Wiio, Osmo (1997)
Johdatus viestintään. Helsinki: Weilin + Göös